

Vriendschap, onbenoemd

Joachim Duyndam

universitair hoofddocent Filosofie

verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht.

Op www.duyndam.net staat een overzicht van zijn werkzaamheden en recente publicaties.

O mijn vrienden, er is geen vriend

"O mijn vrienden, er is geen vriend." Deze paradoxale uitspraak, die wel aan Aristoteles wordt toegeschreven, heeft veel filosofen beziggehouden. Zo hebben onder anderen Montaigne, Kant, Nietzsche en Derrida geprobeerd het raadsel van deze zin te achterhalen.⁽¹⁾ Want wat betekent het dat de uitspraak "er is geen vriend" juist tot vrienden wordt gericht? En wat voor soort uitspraak is het eigenlijk: een verzuchting, een waarschuwing of een slang die in zijn eigen staart bijt? Overigens komt deze zin niet letterlijk voor bij Aristoteles. Wel staat er in zijn eudemische ethiek, dat wie veel vrienden heeft, geen vriend heeft.⁽²⁾ Hoe dit ook zij, uit het feit dat spreuken als "O mijn vrienden, er is geen vriend" en "Wie (veel) vrienden heeft, heeft geen vriend" de filosofie zo hebben beziggehouden, mag in elk geval worden afgeleid dat zij iets wezenlijks uitdrukken over vriendschap, zij het dat het niet duidelijk is wát precies.

Ik zal proberen iets van dat wezenlijke te omschrijven. Natuurlijk wordt dit geen volledige beschrijving van vriendschap, zelfs niet van alle facetten van die ene paradoxale uitspraak erover. Dat kan in de beperkte ruimte van dit artikel niet de bedoeling zijn, gesteld dat ik dat überhaupt al zou kunnen. Het gaat mij slechts om één aspect, dat ik echter wel essentieel acht. Tegen je vrienden zeggen, vrij vertaald, dat vriendschap niet bestaat, of over iemand die vrienden heeft zeggen dat hij geen vriend heeft, wijst op een bepaalde onmogelijkheid in vriendschap. Is het de onmogelijkheid van vriendschap als zodanig? Het is opmerkelijk dat veel goede verhalende literatuur over vriendschap over het *mislukken* van vriendschap gaat. In de bekende roman van Connie Palmen, bijvoorbeeld, speelt wel een sterk verlangen naar vriendschap, maar wordt de vriendschap van de hoofdpersonen tevens ontmaskerd en lijkt pas op het einde van het boek, na de ontmaskering, iets van vriendschap mogelijk. Maar het verhaal is dan ten einde. En in *Een kraal in Nairobi*, om een tweede voorbeeld uit het Nederlandse taalgebied te noemen, beschrijft Koert Lindijer de vele obstakels van een vriendschap tussen twee mannen uit verschillende culturen. Beide zijn prachtige verhalen over vriendschap, maar ze gaan over het falen ervan.

Toch kennen de meesten van ons vriendschap -gelukkig maar- en kunnen wij dus vanuit onze ervaring de zuivere

onmogelijkheid van vriendschap tegenspreken. Over welke onmogelijkheid gaat het dan in onze paradox? Laten we ons eens in de spreker verplaatsen. Wat kan iemand bedoelen die tegen zijn vrienden zegt: "er is geen vriend"? Ook al kennen we de context niet waarin dit wordt gezegd, zoveel is zeker dat deze zin optreedt in een gesprek tussen vrienden. Zo worden zij althans aangesproken. Een gesprek, bovendien, dat hoe dan ook gáát over vriendschap, of het nu de openingszin ervan is, de conclusie, of een uitspraak ergens midden in het gesprek. Een gesprek tussen vrienden over vriendschap. Dat lijkt vanzelfsprekend, maar is het dat ook? Nee, er is iets merkwaardigs met vrienden die het over hun vriendschap hebben, iets riskants. Zij lijken iets in hun vriendschap te bederven door het erover te hebben. Wat is dat?

Vrijheid

Laten we opnieuw vanuit de ervaring vertrekken. In onze beleving van vriendschap speelt vrijheid een belangrijke rol. Vrijheid in de eerste plaats als spontaneïteit. Niet alleen ontstaan vriendschappen spontaan of vanzelf, tenminste in de beleving, en heb je bijvoorbeeld niet als vriend hoeven solliciteren, maar ook de alledaagse praktijk van vriendschap wordt gekenmerkt door vrijheid in deze zin. Je hoeft niet op je hoede te zijn; je hoeft je niet te verbergen; je hoeft niet

keert, kun je je niet bewust zijn van belangen, strategieën en sociale determinanten. Bij een dergelijk bewustzijn zou je je niet vrij voelen ten opzichte van elkaar en trouwens ook niet ten opzichte van jezelf. Vrienden zouden elkaar dan ervaren als zakelijke partners, als belangenbehartigers, als concurrenten, of wat dan ook, maar niet als vrienden. Je zou geen vriendschap beleven. In de beleving van vriendschap is sprake van een zekere 'chemie': het 'klikt' tussen vrienden. Dat weet je, dat voel je zo, al weet je

bang zijn een fout te maken; je kunt, kortom, spontaan jezelf zijn. Althans: vanuit een binnenperspectief, vanuit de beleving van vriendschap door de vrienden zelf. Maar vanuit een buitenperspectief kan het er heel anders uitzien. Je hoeft geen freudiaan te zijn om te erkennen dat wij onze vrienden niet zozeer spontaan ontmoeten, maar 'uitzoeken', via meestal onbewuste belangen en strategieën. Vanuit wetenschappelijk (psychologisch) oogpunt kunnen allerlei sociale factoren en determinanten worden benoemd die bepalend zijn voor onze vriendenkeuze en voor de aard en het verloop van onze vriendschappen. Maar dan kijkt men van buitenaf naar vriendschap, niet van binnenuit, vanuit de beleving.

Er is bij vriendschap een groot verschil tussen een binnen- en een buitenperspectief. Wanneer je met vrienden ver-

misschien niet precies waardoor het komt. Maar voor buitenstaanders kan het soms onbegrijpelijk zijn dat het tussen twee mensen klikt en dat zij met elkaar bevriend zijn. Een bepaalde essentie van vriendschap -dat het tussen vrienden 'klikt'- onttrekt zich aan een buitenperspectief.

Hoewel de chemie tussen vrienden dus iets raadselachtigs heeft, voor de betrokkenen zelf niet helemaal inzichtelijk en voor buitenstaanders onzichtbaar, valt er vanuit de ervaring van vriendschap wel degelijk iets over te zeggen. Deze essentie kan worden aangeduid als uniciteit. Een vriend is iemand die voor mij uniek is, en omgekeerd, voor wie ik uniek ben. Uniek betekent: de enige zijn, onvervangbaar. Door mijn vrienden word ik niet alleen als mens of als persoon erkend, maar uitverkoren als *dé*, enige,

unieke en onvervangbare persoon. En omgekeerd: mijn vrienden zijn voor mij uniek, onvervangbaar, de enigen. Als dit wederzijds is, dan klikt het. Want vriendschap is, als het goed is, wederzijds. Het is een symmetrische relatie.

Uitverkiezing

Vriendschap is een wederzijdse uitverkiezing. Of preciezer: het is wederzijds uitverkoren worden. Want uitverkiezing is niet zozeer iets dat ik welbewust als een actieve handeling doe, zoals de uitdrukking 'je vrienden kies je zelf' suggereert, maar het is iets dat mij gebeurt. Niet alleen het door mijn vrienden als vriend worden uitverkoren gebeurt mij, waarbij ik om zo te zeggen 'lijdend voorwerp' van uitverkiezing ben, maar ook mijn uitverkiezing van mijn vrienden is niet een doelgerichte, strategische, welbewuste handeling, zoals de meeste van mijn handelingen doorgaans zijn, maar is iets dat mij gebeurt. Het is eerder iets dat van mij uitgaat dan iets dat ik zou doen. Dat bedoelde ik toen ik zei dat de essentiële chemie van vriendschap ook voor de vrienden zelf, vanuit hun binnenperspectief, niet helemaal inzichtelijk is. Vanuit een buitenperspectief kunnen er wel allerlei motieven, doelen, strategieën en structuren worden benoemd, maar die missen precies deze essentie.

Uitverkiezing is iets dat zich juist onttrekt aan een buitenperspectief. Alleen vanuit een binnenperspectief kan het worden ervaren. En alleen vanuit een intern ervaringsperspectief, zoals deze fenomenologische analyse hanteert, kan het worden begrepen. De uniciteit waartoe je als vriend wordt uitverkoren, wordt niet van buitenaf vastgesteld, als ging het om een vergelijking van eigenschappen waaruit iemand met unieke kenmerken naar voren kan komen. Vriendschap is niet gebaseerd op vergelijking. Uitverkiezing heeft alleen betekenis in het binnenperspectief van de vriendschapsrelatie. Van buitenaf spreken over iemand (of over een groep) als uitverkoren, betekent dat men deze vergelijkend boven andere mensen of groepen plaatst. Dat geldt overigens ook als men over zichzelf spreekt als uitverkoren. Ook dat gebeurt van buitenaf, meestal via een narcistische spiegeling. Vanuit een buitenperspectief kan er maar één de enige zijn: de grootste, de mooiste... Maar vanuit het binnenperspectief van de vriendschapsrelatie zijn al mijn vrienden, de 'enigen', uniek en onvervangbaar.

Anders dan een vandaag veelgehoord (maar ook overschat) parool als authenticiteit, is uniciteit een relatiebegrip: je bent niet op zichzelf uniek, zoals je authentiek kunt zijn, maar je bent uniek en onvervangbaar *voor iemand*. Juist hierdoor maakt de uitverkiezing tot uniek persoon je vrij. Want uniciteit is niet een statisch kenmerk dat bij wijze van spreken door uitverkiezing wordt toegekend. Uniciteit zoals in een vriendschapsrelatie is het gevolg of de implicatie van uitverkiezing, omdat het een antwoord is op het uitnodigende karakter van uitverkiezing.

Uitverkiezing is een uitnodiging en daardoor maakt zij vrij. Vergelijk het met de uitnodiging voor een feestje, die je de vrijheid geeft erheen te gaan. Als je niet bent uitgenodigd, heb je niet die vrijheid. Je kunt jezelf immers niet uitnodigen. Natuurlijk kun je tóch gaan, onuitgenodigd. Daartoe heb je wel de natuurlijke mogelijkheid, maar niet de morele mogelijkheid of de vrijheid. Vriendschap is een morele relatie, omdat jij als unieke persoon ertoe wordt uitgenodigd.

Onbenoemd

Hiermee is vooral de schone, goede en morele kant van vriendschap belicht. Maar zoals alles dat in het leven echt waardevol en belangrijk is (liefde, transcendentie, empathie³⁾) heeft ook vriendschap gevaarlijke of schaduwkanten. Juist omdat vriendschap een kwestie is van uitverkiezing, binnenperspectief en insluiting, impliceert zij ook uitsluiting. Met sommigen ben je bevriend, met anderen niet. Je kunt niet met iedereen bevriend zijn. Vriendschap is in die zin onrechtvaardig. Er bestaat geen recht op.

O mijn vrienden, er is geen vriend. Weten we nu waarom een gesprek tussen vrienden over vriendschap zo moeilijk of onmogelijk is? Vrienden die over vriendschap praten, zeker als het hun eigen vriendschap betreft, verlaten het binnenperspectief van hun vriendschap voor het buitenperspectief van het objectiverende spreken. Daardoor raken ze *letterlijk uit* hun vriendschap. Dit mag een theoretische constatering lijken, ze wordt –in elk geval bij mij– door ervaring ondersteund. Ik krijg het bepaald benauwd, en voel me slecht op mijn gemak, als mensen die zich mijn vrienden noemen de vriendschap uitdrukkelijk benoemen of willen thematiseren of ritualiseren. Zelden voel ik me zo eenzaam. Het is als een liefdespaar dat steeds tegen elkaar moet zeggen: ik houd van je, ik houd van je. Dat zit ook niet goed. Daarom met vriendschap: geef je eraan over, vier het en geniet ervan. Maar wil je de vriendschap behouden, kun je haar beter onbenoemd laten.

Voetnoten

- 1) Zie o.a. Laurens ten Kate, De vriendschap, misschien. Jacques Derrida en de geschiedenis van het denken over vriendschap. In: Eric Hulsens e.a., *Vriendschap: een zone zonder gevaar*. Baarn: Gooi en Sticht, 1997. En Paul van Tongeren, Aristoteles' ethiek van de vriendschap. In: *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 83 (1991) nr 4, p. 273-293.
- 2) Aristoteles, Ethica Eudemia 1245b20. Diogenes Laërtius, de antieke historicus van de filosofie uit de 3^e eeuw van onze jaartelling, en de eerste die onze paradoxale uitspraak over vriendschap aan Aristoteles zou hebben toegeschreven, schrijft net even anders: "Wie vrienden heeft, heeft helemaal geen vriend". En hij vervolgt: "Dit staat ook in het zevende boek van Aristoteles' Ethica. Dit zijn uitspraken die men hem toeschrijft." Diogenes Laërtius, *Leven en leer van beroemde filosofen* (V, 21). Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Rein Ferwerda. Amsterdam: Ambo, 2000, p.188.
- 3) Zie bijvoorbeeld: Joachim Duyndam, De stuipen op het lijf. Over goede en griezige empathie. In: *Tijdschrift voor Humanistiek* nr. 5 (2001), p 16-23.